

Avguštin MALLE

NARODNA IDENTITETA PRI KOROŠKIH SLOVENCIH V 19. STOLETJU

V začetni fazi priprav te delavnice nisem vedel, da pripravlja prispevek z isto temo za drug posvet kolega T. Domej. Posvet SAZU "Slovenci in država" je potekal novembra leta 1994, referati tega posveta so že objavljeni.¹ Isti avtor je objavil še nadaljnji prispevek k tej tematiki.² V svojih prispevkih Domej razpravlja o nastajanju slovenske skupinske zavesti in njeni postopni širitvi, ki v šestdesetih letih 19. stoletja pripelje do izoblikovanja slovenske narodne zavesti in do širokega političnega nastopa slovenskega prebivalstva.

Pri študiju razpoložljive literature, v prvi vrsti slovenske publicistike, zelo hitro ugotovimo, da ne moremo govoriti o neki posebni narodni identiteti koroških Slovencev, ki bi odstopala od ostalega slovenskega prebivalstva. Za zgodnje nacionalno obdobje Domej ob upoštevanju razvoja pri drugih majhnih evropskih narodih analizira ustanovna pisma in poudarja, da je spadala k prednacionalni identiteti tudi rudimentarna jezikovna zavest.³ Navaja Herderjeva, Schillerjeva, zlasti pa Fichtejeva razmišljanja o jeziku v obdobju, ko je dobil jezik kot odločilni element narodne pripadnosti ideološki naboj. Jarnikove "Pripombe o germanizaciji Koroške" ga pripeljejo do ugotovitve, da je ob njihovem izidu (1826) nacionalnoideološka diferenciacija med nemškimi in slovenskimi izobraženci dosegla že tako stopnjo, "da so postali mostovi med njimi že trhli".⁴ S svojimi duhovnimi proizvodi so se posamezniki, ko so delovali v smislu nacionalnega gibanja, obračali na majhno skupino izobražencev, v drugem četrtletju 19. stoletja pa so začela izhajati dela, ki so bila namenjena širokim slojem prebivalstva. Domej govori o celovškem bogoslovju kot izobraževalni ustanovi, ki se je za koroške Slovence razvila v "desetletja najpomembnejše gojišče nacionalnih idej"⁵ ter o vodilni vlogi Antona Martina Slomška, pri katerem "sta se spojila nacionalno romantična miselnost s katoliško ideologijo. Katoliška vera je bila za Slomška edina trdna podlaga nacije."⁶ Slomškovi spisi so imeli na Koroškem, seveda tudi politično pogojeno, bolj kot drugje

¹ Teodor Domej, Slovenci v 19. stoletju v luči svojih lastnih oznak, v: Slovenci in država = Razprave/Dissertationes 17, Ljubljana 1995, str. 83-93.

² Teodor Domej, O skupinski identiteti na Koroškem v prednacionalnem obdobju, v: Matija Majar-Ziljski. Izd. Andreas Moritsch. = Unbegrenzte Geschichte. Historische Reihe der Abteilung für Geschichte Ost- und Südosteuropas an der Universität Klagenfurt und des Bildungsheimes Sodalitas in Tainach/Tinje 2. Band/Zgodovina brez meja. Zgodovinska serija Oddelka za zgodovino vzhodne in jugovzhodne Evrope na Univerzi v Celovcu in Doma prosvete Sodalitas v Tinnah/Tainach 2. zvezek, Klagenfurt-Celovec 1995, str. 43-65.

³ N. o. m., str. 46 sl.

⁴ N. o. m., str. 57.

⁵ N. o. m.

⁶ N. o. m., str. 58.

na Slovenskem svoj desetletja trajajoči narodnobuditeljski pomen. Tako je koroška slovenska publicistika ponatiskovala Slomškove spise vedno spet po prvi in drugi svetovni vojni. Domej pravi, da je v tesni povezavi s slovenskim prerodnim gibanjem med razsvetljenstvom in romantiko etnonim "Slovenec" dobil svoj sedanji pomen in da se je v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja vedno bolj širilo dokončno spoznanje o obsegu in enotnosti Slovencev.⁷

Največ materiala za razpravljanje o narodni identiteti dajejo politični programi, diskusije, ki so sledile objavam programov, deloma vabila za naročilo slovenske publicistike in nekateri programatični uvodniki. Na Koroškem je bil krog tistih, ki so se oglašali in razpravljali o identiteti slovenskega prebivalstva, omejen. Vendar moramo poudariti, da so prav razprave o politični usmeritvi in uvodniki lokalnim dopisnikom pogosto nudili priložnost, spregovoriti o tej ali drugi točki programa in tako poseči v razpravljanje o slovenski identiteti. Upoštevati moramo tudi družbene politične pogoje. Važen aspekt identitetne razprave je bil, da so dopisniki povedali, kaj da Slovenci niso. To opredeljevanje do drugih je bilo v slovenskem primeru pomembno zlasti v odnosu do narodno nezavednih govorcev slovenskega jezika in opredeljevanje do "nemškutarjev", do "nemčurjev" je bistvena poteza razprav. Širša diskusija o narodni identiteti ni bila dolgotrajna, saj jo praktično lahko omejimo na dve desetletji po marčni revoluciji, pri čemer je postala intenzivnejša šele pod Schmerlingom, ko je popuščala prisila cenzure.

Na Koroškem je diskusijo o narodni identiteti dominiral Andrej Einspieler. Ob njem moramo upoštevati še Matijo Majarja-Ziljskega in Ferda Vigeleta, Gregorja Somerja, Antona Janežiča, deloma Antona Umeka, drugih pa ne moremo poimenovati. Najodločnejši zagovornik narodnostnega načela je bil Matija Majar-Ziljski in ni slučaj, da je zbiral za svoje politične zahteve med prebivalstvom podpise, kajti le izpričana volja prebivalstva bi dala zahtevam potrebno legitimnost. Prehod v narodno legitimirano skupnost je bil dolgotrajen proces, ki so ga še posebej na Koroškem ovirali razni dejavniki, med drugimi premajhna socialna razslojenost slovenskega prebivalstva in volilni red. Oba glavna predstavnika narodnega gibanja - Andrej Einspieler in Matija Majar-Ziljski - poosebljata takorekoč tudi značilnost, ki je vplivala na kulturni in politični razvoj Slovencev, na nedorečenost odnosno negotovost pri določitvi teritorialnega obsega lastnega naroda. Zlasti Andrej Einspieler je svoje delovanje razumel kot boj za enakopravnost slovenščine na vseh področjih javnega življenja. Zahteve po enakopravnosti slovenščine pa so vsebovale posredno tudi socialno dimenzijo, saj bi njihova realizacija privedla do izoblikovanja novih socialnih profilov med slovenskim prebivalstvom in tako širila krog tistih, ki so tudi med drugimi narodi bili glavni nosilci narodnih gibanj. Einspieler je prve misli o slovenskem narodnem programu zapisal v Carinthii,⁸ v vladni Klagenfurter Zeitung⁹ in deloma v letnem poročilu celovške realke.¹⁰ O tej

⁷ N. o. m., str. 61.

⁸ Glej Register für die Jahrgänge 1-100 (1811-1910) einschließlich der "Kärntnerischen Zeitschrift" 1818-1835 und des "Archivs für vaterländische Geschichte und Topographie" 1849-1900, Klgft. 1911, str. 18.

⁹ Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, str. 49 sl.

¹⁰ N. pr. Die katholische Kirche und die Industrie, v: I. Programm der k. k. Unter-Realschule zu Klagenfurt, Klagenfurt 1854, str. 3-11; kot veroučitelju Einspielerju pripisujemo tudi članek Die

problematici je spregovoril tudi v svojem Slovenskem prijatelju,¹¹ izoblikoval pa ga je v Stimmen aus Innerösterreich.¹² Že naslov revije govori o politični usmerjenosti izdajatelja in glavnega pisca. Andrej Einspieler je zagovarjal zgodovinsko načelo, od katerega je odstopil v svojem slovenskem listu Slovenec šele proti koncu leta 1866. Vendar tudi to njegovo približevanje narodnostnemu načelu ni bil dolgotrajnejši pojav. Istočasno s Slovincem je nekaj časa izdajal in urejeval Draupost, konservativen nemški list, v katerem je glede Slovencev zastopal zgodovinsko načelo. Po prisilni ukinitvi Slovenca, katerega pomen je po I. Prijatelju povzel J. Pleterski,¹³ Einspieler ni več takoj izdal slovenskega lista, ampak se je posvetil organiziranju nadslovenskega konservativnega gibanja na Koroškem in začel izdajati Kärntner Blatt, kjer spet najdemo rubriko Innerösterreich. To pa ga ni oviralo pri sodelovanju v izključno slovensko narodnih¹⁴ in slovenskih cerkvenih strukturah.¹⁵ Na slovenskem narodnem področju je kljub kratkotrajni prevladi mladoslovenskega odnosno taborskega gibanja delal v prid konservativnih idej in naposled izšel iz tega boja kot zmagovalec. EkspONENTE mladoslovenskega gibanja je nemško liberalno časopisje ostro napadalo in naposled na primeru Pavličevih sodelavcev v Velikovcu dokazalo, kako uspešno lahko izpodmakne eksistenčna tla slovenskim liberalcem.¹⁶ Pavličevo pisarno je personalno takorekoč razkrojilo. Albin Poznik, doma iz Škocijana v Podjuni, je kmalu obupal, za njim sta morala oditi tudi oba pisarja, Pavlič pa kljub svoji funkciji kot predsednik krajevnega šolskega sveta in kot soustanovitelj in odbornik velikovške hranilnice za te kroge nikakor ni bil neosporavan in so ga prav tako ostro napadali. Podoben primer bi lahko navedli za Pliberk, kjer je časopisje polagoma spravilo iz državnih služb vse slovensko zavedne odnosno v smislu slovenskega programa delujoče uradnike. Boj za prevlado se je bil tudi na sorazmeroma nizki ravni.

Glede na narodne programe in slovenske zahteve lahko med konstitutivne elemente slovenske identitete štejemo jezik in s tem jezikovno enakopravnost ter teritorialni obseg slovenskega etničnega prostora. Jezikovni dejavnik je pri tem najbolj izoblikovan. Vsi slovenski narodni programi so zahtevali, da bi bila slovenščina enakopravna kot učni jezik na ljudskih in na srednjih šolah na slovenskem etničnem ozemlju. Slovenščina naj bi postala enakopraven uradni jezik; vse ugovore, da ni razvita do take stopnje, je slovenska publicistika zavračala z argumentom, da je razvita vsaj toliko, kot je to bila nemščina, ko je zamenjala latinščino kot uradni jezik. Enakopravnost slovenščine pa naj bi prišla do izraza tudi na zakonodajnem področju, kajti osnovna zahteva Slovencev je bila, da morajo izhajati državni in deželni zakoniki razen v nemščini tudi v slovenščini. Stalnica v slovenski

religiös-sittliche Erziehung an der hiesigen k. k. Realschule, v: III. Jahresbericht, Klagenfurt 1855, str. 1-6; Einspielerjev najpomembnejši prispevek pa je Was für Schulen braucht Kärnten, v: XII. Jahresbericht, Klagenfurt 1864, str. 1-19.

¹¹ Slovenski prijatelj, št. 1-3 in 12/1860; št. 1 in 2/1861; št. 4/1862; št. 10/1865.

¹² Stimmen aus Innerösterreich 1861-1963; Janko Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 141-156.

¹³ Janko Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 158n.

¹⁴ N. pr. pri Trdnjavi.

¹⁵ Pri DSM.

¹⁶ Süddeutsche Post 14.11.1869, 18.11.1869, 25.11.1869, 28.11.1869, 5.12.1869, 12.12.1869, 19.12.1869, 31.7.1870, 11.9.1870, 29.1.1871.

publicistiki in v slovenskem političnem življenju je trditev, da sta omika in razvoj možna samo na osnovi materinščine in da je za razvoj duhovnega življenja potreben v ljudskih šolah slovenski učni jezik. Duhovno življenje pa da je spet pogoj materialne blaginje in da bo brez duhovnega življenja na osnovi materinščine slovensko prebivalstvo zapadlo materialnemu hiranju. Taka razmišljanja ne zasledimo le v publicistiki, temveč jih v svojih govorih razpredajo slovenski poslanci v koroškem deželnem zboru ob raznih priložnostih, posebno radi pa še ob razpravah o deželnem proračunu, zlasti postavki o šolstvu.

Teodor Domej je opozoril na pojem "narodovanje",¹⁷ ki se je v tem času pojavil v slovenski publicistiki. Slovar slovenskega knjižnega jezika besede ne pozna več. Velja pa opozoriti še na pojem "iznarodnjenje", ki se je uporabljal zlasti pri ocenjevanju dela uradnikov, ki so podlegli asimilaciji odnosno zapadli raznarodovanju, germanizaciji. Pojem najdemo z oznako "zastarel" tudi še v SSKJ.

Slovenec je v začetku julija 1865 objavil Peticijo (prošnjo) Slovencev na državno ministrstvo¹⁸ iz leta 1861 kot svoj program, gotovo tudi zaradi pomanjkanja novega programa. V preambuli Peticije najdemo teritorialno označitev slovenskega etničnega prostora, misel, da se narodi morejo omikati samo s pomočjo jezika, "kterega jih je mati učila", in s tem povezano misel o enakopravnosti slovenščine v družbenem življenju: "slovenski državljani" naj bi od uradov dobivali slovenske dopise in njihove prošnje naj bi se reševale v slovenščini. Jezikovne zahteve so formulirane v štirih točkah: ljudske šole naj bi se osnovala "skozi in skozi na narodni podlagi", srednje in višje šole v slovenskih deželah pa preuredile po pravilu enakopravnosti slovenskega, nemškega in italijanskega jezika. Ostale tri točke so zadevale slovenščino kot uradni jezik in enakopravno ravnanje s strani uradnikov. Vprašanje združevanja Slovencev, torej določitev teritorialnega obsega lastnega naroda, je peticija zajela v obliki vprašanja: "Veliki državniški modrosti Vaše Ekselencije zaupajoči izročimo še to Vam v prevdarek: ali bi se ne dale te razkazane silne potrebe slovenskega naroda, ki je ta čas v več političnih okrajih razdeljen, dosti lažje in z manjšimi stroški državnega zaklada opraviti s tem, da bi se vse slovenske okrajine postavile pod eno najvišjo administrativno poglavarstvo." Uredništvo je to vprašanje interpretiralo na način, da naj se ustvari skupina notranje-avstrijskih dežel. V naslednjih dveh številkah lista pa je avtor - upravičeno lahko domnevamo, da je to bil Andrej Einspieler - nadrobno razložil, kako si predstavlja ureditev narodno zaokroženih upravnih enot te deželne skupine.¹⁹ Glede jezikovne enakopravnosti pred sodišči je Slovenec objavil daljši prispevek 26. avgusta 1865 in ga zaključil z apelom na novo ministrstvo: "Besed je torej že dosti, od novega ministerstva pričakujemo tedaj po vsaki ceni tudi djanj. Mi ne moremo več čakati, kajti čakamo že dobrih 17 let!"²⁰ S tem je spomnil na zahteve iz dni marčne revolucije. List je zaznal, da liberalci v marsičem nasprotujejo jezikovni enakopravnosti in je zato spregovoril o odnosu liberalizma in narodnosti ter razodel, v čem je videl pravi liberalizem in prave liberalce: "Pravi svobodnjaci morajo

¹⁷ Teodor Domej, Slovenci v 19. stoletju, str. 88.

¹⁸ Slovenec I/1865, št. 51.

¹⁹ Slovenec I/1865, št. 52 in 53.

²⁰ Slovenec I/1865, št. 65.

po tem takem udati se načelu narodnosti, poterjevati vse nasledke in glasovati, da se vpelje narodni jezik po uradnih, cerkvah in učilnicah, kajti jezik edino je sredstvo, s katerim se more narod podučevati, s katerim se moremo z narodom pečati. Vsega tega želi tudi pravi, žlahtni liberalizem. Vsemu temu nasprotujejo nekateri liberalci. Ti pa gotovo ne morejo biti pravi liberalci; ali jim je svoboda le plajšč, da skrivajo svoje druge namene, ali so le teoretiki dobri za šolo, nikoli pa ne za praktično javno življenje.”²¹

Če smo prej omenili Peticijo Slovencev in razne uvodnike z značajem narodnega programa, potem velja opozoriti še na agitacijsko navodilo za realiziranje zamisli, na Politični katekizem za Slovence. Izhajal je v sedmih nadaljevanjih in je bil potem ponatisnjen odnosno izdan tudi v obliki posebne brošure.²² Ta način političnega agitacijskega dela se je potem uveljavil, saj je v naslednjih letih izšlo kar nekaj podobnih brošur, ki so bile namenjene zlasti politični mobilizaciji slovenskega prebivalstva na Koroškem.²³ Političen katekizem je obžaloval, da so bili Slovenci razdeljeni na šest deželnih zborov, in spraševal, ali je to dobro ali slabo za Slovence. Odgovor je bil seveda jasen in iz njega je izvirala zahteva po združitvi vseh Slovencev. Ponudil je rešitev, kako bi se stanju dalo odpomoči: “... vse dežele, v katerih Slovenci prebivajo, dajo se v eno deželno skupino združiti tako, da bi se po potrebi vsi poslanci imenovanih dežel snidli v enem zboru.”²⁴ Glede deželnozborskih poslancev pa je rečeno, da naj bi bili pobožni in pošteni, neodvisni, zavzeti za pravi napredek “v političnih in narodnih zadevah. Pravi liberalec ni ta, ki zoper vse kriči in graja, vpije in razsaja, temuč je ta pravi liberalec, ki je že v djanju pokazal, da mu je v resnici mar za poduk, za svobodo in avtonomijo, za narodno ravnopravnost in za vpeljavo našega jezika v šolah in uradnih.”²⁵ Osnovna zahteva Političnega katekizma je vsestranska federalizacija monarhije in Slovenec sklepa: “Ako se Avstrija tako popravi in uravna na zveznej ali federalističnej podlagi, dobojo narodi in dežele, cesar in države svoje pravice in Avstrija naša bode spet mogočna, večna in slavna.”²⁶

Po objavi mariborskega programa²⁷ je bil ta v ospredju zanimanja celovškega Slovenca in diskusija se ni končala vse do uveljavitve narodnega načela tudi v tem listu. Številni sodelavci so se oglašali zlasti po izgubljenih vojnah in prav zaradi letih zahtevali, da se Slovenci odločno oprimejo narodnega principa kot osnovnega načela pri svoji zahtevi po združevanju. Mariborski program je zahteval, “da se kranjskemu vojvodstvu povrne zemeljna celota” in ta okrepljena vojvodina naj bi potem po pričakovanju snovalcev mariborskega programa pritegovala in “edinila” “druge slovenske kosove, in tako vsem Slovincem podpora in središče” postala.

²¹ Slovenec I/1865, št. 59.

²² Slovenec I/1865, št. 67-73.

²³ V prvi izdaji je izšel Einspielerjev Politični katekizem za Slovence 1865 pri Kleinmayrju, drugo izdajo je pripravil in izdal odbor Katoliško-konstitucionalnega društva v Celovcu leta 1873, natisnila pa DSM; Einspielerjev Političen katekizem za Slovence je 1890 “za sedanje razmere preuredil in pomnožil” Filip Haderlap, založil pa deželnozborski poslanec Gregor Einspieler.

²⁴ Slovenec I/1865, št. 70.

²⁵ N. o. m.

²⁶ Slovenec I/1865, št. 73.

²⁷ Slovenec I/1865, št. 77.

Druga točka je zahtevala, da se "ohrani slovenskemu narodu celota, t. j. da njega potujčevanje za vselej preстане." V obrazložitvi te točke najdemo vse dotedaj znane zahteve glede enakopravnosti slovenskega jezika in zahtevo, da naj se deželni zbori uredijo po narodnostnem principu. Skupne zadeve ilirskega kraljestva in štajerskega vojvodstva, ki bi sestavljala notranjeavstrijsko skupino, naj bi urejal skupinski zbor, v katerega naj bi deželni zbori te skupine poslali svoje poslane. "Za reči pa, ki se tičejo narodnosti, snide se skupinski narodni zbor, v katerega pridejo samo poslanci deželnih zborov ali kurij dotične narodnosti." Mariborski program je začrtal le "poglavitne črte in načela" in v Slovincu je sledila obširna razprava o programu. V osmih prispevkih pod naslovom "Program slovenskih federalistov" je list najprej zavračal poročanje graške Tagespost glede mariborskega programa, potem pa utemeljeval, zakaj so se v Mariboru zbrani veljaki tako odločili. Kot je znano, se Einspieler mariborskega zasedanja zaradi svojega izpostavljenega položaja v Celovcu ni udeležil, pač pa je močno vplival na formuliranje izjave in s Slovincem potem odprl možnost obširnejše razprave. Slovenec je v teh prispevkih odločno zagovarjal federalizacijo monarhije in svaril pred nastajajočim dualizmom, govoril je o potrebi prebujanja slovenskega naroda in o izobrazbi na narodni podlagi. V svojem Vabilu na naročbo²⁸ pa je list razodel pravi vzrok, zakaj sta narodno prebujanje in "omika" slovenskega naroda napredovala le zelo počasi. Vzrok je videl v neizoblikovani socialni strukturi slovenskega prebivalstva, krog ljudi, ki so sicer bili nositelji narodne prebujе in narodne zavesti, je bil na slovenskem etničnem področju sorazmerno maloštevilen. Srednja plast - veliki kmetje, obrtniki, uradništvo - se je nagibala zaradi večjih možnosti uveljavitve svojih gospodarskih predstav in dejansko možnega naglega socialnega napredovanja na nemško liberalno stran. Na Koroškem je ta diferenciacija dosegla vrhunec in obenem zaključek v izoblikovanju konservativnih katoliških konstitucionalnih društev na eni in demokratičnih (naprednih) društev na drugi strani v poznih šestdesetih letih in zgodnjih sedemdesetih letih 19. stoletja. Katoliška konstitucionalna društva na slovenskem etničnem področju Koroške so bila slovenska, tri demokratična (napredna) društva, ki so delovala ali pa posegala s svojim delovanjem na slovensko etnično področje (glantalsko), pa so se posluževala pri agitacijskem delu v pisni in ustni obliki redno tudi slovenščine. Zaradi veljavne volilne zakonodaje so imela demokratična društva veliko prednost in z izvoljenimi poslanci v svoji sredi tudi zagovornike v forumu, kjer se je odločalo o bodočnosti dežele. S postopnim organiziranjem članstva tudi na ekonomskem področju so društva indirektno ostajala vplivna tudi še dolgo za tem, ko dejansko niso več obstajala.

Razpravljanje, ali naj Slovenci zahtevajo zgodovinske skupine ali pa narodne, v Slovincu tudi po objavi mariborskega programa ni zamrlo. Ob konfliktih na severu in jugu monarhije so stopila ta vprašanja v ozadje in Slovinci se je polastila skrb, ali bo monarhija sploh preživela in v kakšni obliki. Jasno je bilo v tem času odklonilno stališče do Nemške zveze, s katero poročevalci Slovinci niso hoteli imeti nič skupnega.

Sredi leta 1866 se je v Slovincu oglasil k vprašanju narodne identitete Ferdo Vigele, ki je sicer pisal razna poročila za podlistek. Marca 1865 je v uvodniku "Kaj

²⁸ Slovenec I/1865, št. 98.

je narodska izreja?"²⁹ izpustil vero kot razpoznavni znak narodnosti. Menil je, da se ima "narodna izreja" tako urediti, "da postane posamezni človek pravi izgled popolnega človeka, državljana in narodskega uda". Naglašal je, da so narodna vzgoja, ustava in književnost trije oporni stebri države in zahteval je gojenje slovenske književnosti in narodne družbe. Vigele se je tozadevno možno razlikoval od Andreja Einspielerja, ki ga štejemo med tiste Slovence, ko so najožje povezovali katoliško prepričanje in narodno miselnost ter so versko komponento kazali kot razpoznavni in razlikujoči znak narodne miselnosti.³⁰ Versko liberalni A. Einspieler je v svojem Slovencu dopuščal objavo takih mnenj in to ga postavlja tudi na posebno mesto med katoliškimi politik; v poznejšem obdobju stopnjevanega povezovanja vere in narodne zavesti takega pristopa tudi na Koroškem ni bilo več. Slovenski liberalci so postali suhe veje na narodovem deblu, ki jih je bilo treba odrezati in potem slovesno pokopati v smislu "o mrtvih samo dobro". Kot primera pa bi lahko navedli Matijo Prosekarja iz Kotmare vasi in šentjakobskega župana Kobenterja. Vera se kot bistven razpoznavni znak slovenskega prebivalstva pojavlja tudi v odločilnih trenutkih "narodovanja". Tako je Slovenec v predvolilnem času prinesel prispevek z naslovom "Narodnost in vera" svojega ljubljanskega dopisnika A. F. H.³¹ Ta je menil, da nasprotniki nimajo možnosti, če se slovensko prebivalstvo zbere okoli skupne zastave in če se drži enega načela zvesto in trdovratno. Kot načeli navaja slovensko narodnost in vero ter pravi: "Narodnost slovensko treba nam je ohraniti in hrabro braniti, kajti narod dotlej živi, dokler njegov jezik živi. Dokler si ohrani svoj jezik, ohrani si tudi svojo lastnost in kar je tudi prevažno, svojo vero." Nadalje govori o tesni povezanosti vere in narodnosti ter pravi, da naj bi se oboji posluževali istega sredstva, "kterga čarobna moč nam je vsem znana, in to je materinski jezik". Iz tega izvaja: "Ako hočemo tedaj mi Slovenci varni biti pred vsem potujčevanjem, pred zgubo naše prave vere, treba je, da jo povsod s tisto obliko obdamo, po kateri se nam bode še bolj prikupila. Potem imamo tudi lagleje delo in tudi ugodnejši uspeh pričakovati, če obe svetinji ob enem branimo; kajti vsak napad na eno bode treba tudi od druge odstraniti, ker isti napad bode obema veljal, in bode vsak moralčno primoran isti napad odvrčati, akoravno je morebiti vnet samo za eno ali drugo." Enake misli so že prej rojile po glavi tudi Einspielerju. V Slovenskem prijatelju je zapisal: "Sveta katoliška vera je podlaga in duša slovenskega života, slovenske narodnosti."³² Ko je razlagal Slovenčev program, je misel ponovil: "Kdor slovenskemu narodu jemlje in žali katoliško vero, ta podira slovensko narodnost do tal, pravi sovražnik in morivec je slovenskemu življenju."³³ Vigele je svoj prispevek naslovil "Misli o narodnosti in - kdo draži narode?"³⁴ Uvodoma se je skliceval na Herderja, indirektno je opozoril na pomanjkljivo socialno razvejnost slovenskega prebivalstva ter glede narodnosti zapisal: "... zadrževali so nas, kjer in kolikor je bilo mogoče, v narodnem razvitku in napredku. Zakovana je bila mnogo mnogo žalostnih let naša narodnost v ozke meje kmečke sobe. Mesta,

²⁹ Slovenec I/1865, št. 18.

³⁰ Teodor Domej, Slovenci v 19. stoletju, str. 89.

³¹ Slovenec III/1867, št. 2.

³² Slovenski prijatelj, 15.12.1860.

³³ Slovenec I/1865, št. 3.

³⁴ Slovenec II/1866, št. 51 in 52.

uradi, šole, celo ljudske, bile so materi Slavi zaperte." Narodnostni čut je pojmoval kot nekaj prirojenega in ne v času socializacije izoblikovanega ter upal, da bo ta prirojeni čut narodnosti v bližnji bodočnosti vse prešinel: "Pač se morebiti zdaj še veliki ljudi temu posmehuje, da se jezik kot zaščitno znamenje visoko povzdiguje, časti in krepko brani. Pa to ni tesnoserčnost! Jezik ni samo ravnoplaten ali hladen pripomoček, da človek človeka zastopi in se ž njim porazumi; timveč jezik je tako rekoč duševna obleka, ki je z bistvom posameznika (individuuma) in naroda močno zraščena, ktera mu je jako draga, ker jo dolgo nosi; jezik je včlovečena posebnost naroda, - je 'narodnost'." Kot razpoznavni znak, skupno vez naroda je navedel poleg jezika še skupno zgodovino in literaturo. Človek sam se hoče ob spoznanju svoje slabosti kot poedinec pridružiti višji celoti, tovarišem, s katerimi ga vežeta enaka usoda, enak jezik. V temu kolektivu vidi prednosti: "Temu nasproti pa kako bogat in velik je oni, ki se vzdigne na oder, na tempelj narodne zavesti! Narodova osoda je tudi njegova osoda, narodova zgodovina, njegova prihodnjost in veliki čini - vse je tudi njegovo. Povsod, kjer se njegov narod skazuje, v cerkvah, v zbornicah, razstavbenicah, glediščih itd., sprehaja se kakor v svoji lastni." Sprašuje, ali se more narod jezika znebiti in pri tem še ostati narod. Kot ima vsak posameznik po naravi enake pravice in dolžnosti, jih ima tudi vsak narod (kot družba veliko ljudi). Prava svoboda bo zanj napočila šele, ko bo uresničena enakopravnost in "ko bodo vsi narodi dosegli in mirno uživali svoje pravice, ko si bodo ljudje raznih narodov - kot udje človeštva - prijazno v roke segali". Kot so prenehale križarske vojske in ugasnile grmade, bo nekoč prenehal tudi prepir med narodi. Navaja Herderjeve besede: "Med vsemi prevzetneži imam tistega, ki se ponaša s svojo narodnostjo, ali pa s svojim rojstvom ali plemstvom, za največjega norca... Naj da vsi, kolikor premoremo, delamo svojemu narodu na čest; tudi braniti je treba svoj narod, kjer se mu dela krivica; ako pa ga kdo 'ex professo' to je po sili in nalašč hvali, to se nam dozdeva samosvoje hvalisanje brez sadu." Svoja razmišljanja zaključuje s pozivom: "Zatorej vsakemu svoje, vsaki po svoje, vsi skupaj pa v duhu človečnosti!" Glavni odliki naroda je Ferdo Vigele videl v jeziku in kulturi, ustvarjeni v njem. Narod se pozna po jeziku in ne po zgodovinskih pokrajinah. Za slovenski narod je zahteval naravno pravo, kdor mu ga krati, ta izziva nemir, ga draži.³⁵

Slovenec je pogosto prinašal poročila o gibanjih pri drugih slovanskih narodih monarhije, zlasti je zasledoval delovanje Čehov. Veliko misli je povzema po čeških listih in bil med Slovenci takorekoč propagator idej Fr. Palackega. Številni dopisniki so bili mnenja, da bo moralo priti zaradi ekonomskih potreb do izoblikovanja nekega skupnega slovanskega jezika.³⁶ Po vojnih dogodkih je videl list Avstrijo na razpotju.³⁷ Zahteval je, da se posluša glede bodoče ureditve avstrijske politike tudi slovanske narode.³⁸ Andrej Einspieler se je še veselil, da nihče ni postavljaj pod vprašaj mariborskega programa, vendar se je pri tej svoji oceni močno uračunal. Naposled je začel objavljati številne prispevke pod skupnim naslovom Naš pro-

³⁵ Janko Pleterški, *Narodna in politična zavest*, str. 159n.

³⁶ Slovenec

³⁷ Slovenec II/1866, št. 55; št. 65.

³⁸ Slovenec II/1866, št. 60; št. 63; št. 66.

gram po vojski.³⁹ Jedro slovenskega programa je list videl v geslu "Politična in narodna svoboda vsem posamnim ljudem pa tudi vsem narodnostim". Ponovno se je vnela razprava o narodnem programu. J(osip) V(ošnjak)⁴⁰ se je v njej odločno zavzel za slovensko deželno skupino, pridružili so se mu še drugi in ljubljanski dopisnik A. O. U.⁴¹ je menil, da naj bi postalo načelo narodnosti Slovincem vodilo pri sestavljanju političnega programa. To načelo da je v državnem interesu in vlada naj torej narodno individualnost Slovencev popolnoma ohrani in okrepi s tem, "da jo zlije v eno zemeljsko celoto". Dopisnik A.⁴² iz Kranja je menil, da domača politika ne more biti druga kot ekskluzivno slovenska. Po eni strani je pričakoval, da bo vlada le enkrat upoštevala pravične zahteve slovenskega prebivalstva, na drugi strani pa je zaupal tudi duhu časa in mogočni ideji narodnosti, ki je že čuda storila, ter zaključil: "Edina Slovenija" - te dve besedi naj bodete v vsako slovensko srce zapisani; one naj nas navdušujete h krepkemu, neutrudnemu delovanju! Edina Slovenija - to je prva pogodba, to je *conditio sine qua non* vsega našega napredka;..." Diskusijo o narodnem programu, ki bi najbolj odgovarjal slovenskim potrebam in ki se je zaključila naposled z jasno odločitvijo za narodni princip, moramo gledati tudi s pozicij splošnega demokratičnega razvoja. Narodna zavest uvodničarjev in dopisnikov Slovenca je rojevala tudi druge zahteve, ki niso bile specifično slovenske, temveč jih uvrščamo v sklop splošnih demokratičnih zahtev. Tako ob koncu dolgotrajne razprave najdemo tudi zahtevo po splošni volilni pravici in po demokratizaciji tiskovnega zakona; uvodničar ni brez vzroka menil, da bo slovenski narodnostni program najlažje uveljaviti s pravičnim volilnim redom. Glede možnosti spremembe obstoječega volilnega reda pa si ni delal nobenih iluzij in je vedel, da bi ga bilo možno uveljaviti v smislu zaokrožnih nacionalnih volilnih okrajev in drugih zahtev samo na osnovi oktroaja, torej s pomočjo neposrednega posega vladarja. Glede funkcije političnega programa si je bil na jasnem: "Vrh vsega najpotrebnejši je pa to, da čim prej svoj skupni program dogovorimo. Narod brez programa je ladja brez kompasa, je vojska brez bojnega načrta. Najboljše moči nič ne opravijo, če ne delujejo složno v isto smer. Zatorej, domorodci, premišlujte, prevdarajte in popravljajte dozdanje nasvete, pišite in pomenkujte se o njih. Več oči več vidi! Ne bodimo lahkomisljeni in površni. Politiški program ni kar si bodi; temveč jedro je in os vsakega narodnega mišljenja!"⁴³ Slovenski narodni program na osnovi narodnega načela je bil že izdiskutiran in Slovenec v naslednjih številkah ni objavil več nobenega bistvenega in novega diskusijskega prispevka. Tudi Andrej Einspieler je takorekoč tiho klonil in za nekaj časa odstopil od svoje zamisli o notranjeavstrijski deželni skupini. Naslov rubrike "Dežele notranje-avstrijske" je zamenjal brez posebnega opozorila v rubriko z naslovom "Slovenske dežele".⁴⁴ List je dal v naslednjih tednih in mesecih popolnoma v službo izbojevanja čimboljših rezultatov na deželnozborskih

³⁹ Slovenec II/1866, št. 73-79 in št. 81 (praktično pa sodijo sem vsi Slovenčevi uvodniki od št. 73-90, čeprav niso objavljeni pod navedenim skupnim naslovom).

⁴⁰ Slovenec II/1866, št. 76.

⁴¹ Slovenec II/1866, št. 79.

⁴² Slovenec II/1866, št. 87.

⁴³ Slovenec II/1866, št. 88.

⁴⁴ Slovenec II/1866, št. 96.

volitvah v kronovinah s slovenskim prebivalstvom. Slovenec je razvil močno agitacijo in se dosledno zavzemal za to, da Slovenci volijo v deželne zборе osebe, ki so se jasno opredelile za slovenski politični program na narodnem načelu.⁴⁵

Nezavednost in narodna brezbriznost delov slovenskega prebivalstva sta bili hudi oviri za doseg pozitivnega volilnega rezultata. Ob načrtnem delovanju nasprotnih političnih sil se je med slovenskim prebivalstvom krepilo število tistih, ki niso verovali v uspeh slovenskega narodnega gibanja ali pa so mu nasprotovali. Volilni red in volilna geometrija sta tem političnim nasprotnikom zelo olajšala delo. Slovenec se je skušal do tega dela slovenskega prebivalstva opredeliti in je objavil v več nadaljevanjih obširnejši prispevek pod naslovom "Kaj so nemškutarji naši res hvale vredni?!"⁴⁶ Avtor se je podpisal kar kot "Antinemškutar" in se označil kot dober "Avstrijan" in kristjan. Članek lahko označimo tudi kot neke vrste antitezo slovenske narodne identitete. "Antinemškutar" uvodoma pravi, da Slovenci niso izvzeti v nobenem zakonu, ki narodom monarhije zagotavlja enakopravnost in da imajo s tem popolno pravico do narodne enakopravnosti; sprašuje se, kaj se dejansko dogaja: "Od ene strani nas stiskajo Nemci, od druge Italjani, od tretje Madjari in vrh vsega tega nagajajo nam še v sredi med nami nezvesti odpadniki naši... nemškutarji in lahoni,...". Na primeru ravnanja tržiških "lieder-taflerjev" kritizira tiste Slovence cilindraše, ki sanjajo, da sta nemščina in kultura sinomima in se tako držijo "vladajoče kulture". Glede na socialni značaj pretežne večine slovenskega prebivalstva ugotavlja, da znanje tujega tudi najizobraženejšega jezika človeka samo po sebi ne stori omikanega, in nemški kmet, ki se v šoli ali sam ni posebej izobrazil, je, čeprav mu nemščina gladko teče, ravno tako zabiti in neveden kot slovenski. Ugovarja argumentu maloštevilčnosti slovenskega naroda in svoje upe gradi na velik slovanski narod; ko si bo ta nekoč priboril književno enotnost, bo tudi Slovincem kot majhni vejici slovanskega naroda zažarela zarja lepe bodočnosti. Pri takih okoliščinah da bi šli Slovenci v past tistim ljudem, "ki bi nas radi zdaj ponemčili in zatrli v imenu nemške kulture, kar nas njihovi predniki v imenu sv. vere nekdaj ponemčiti in zatreti niso mogli?!" Glede zahteve po slovenskem uradnem jeziku pa "Antinemškutar" pove, da je slovenski jezik "vsaj toliko že omikan, kakor so bili nemščina, madjarščina in hrvaščina takrat omikane, ko so se namesto mrtve latinščine v uradnije vpeljale". Slovenščina ima svojo pravico po božji, naravni in cesarski postavi - zato ima svojo pravico tudi na vseh oblikah šol-, njeni nasprotniki pa da jo odklanjajo iz grde lenobe, dobičkarije, zanikrnosti in nemške prevzetnosti, v čemer posnemajo Dežmanovega Anžeta. Nasprotnikom očita, da hočejo propad Avstrije in da so hegemonisti vsak na svojem področju ter da so krivi vsega gospodarskega stanja, Slovani pa da hočejo obstanek monarhije in njeno federalistično ureditev, ker hočejo z njo uresničiti narodno enakopravnost.

⁴⁵ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861-1918*, Ljubljana 1965, str. 203-211; Janko Pleterški, *Narodna in politična zavest*, str. 129-204.

⁴⁶ *Slovenec* II/1866, št. 91 in 92, št. 97-100.